

**„Но аз съм проста селянка“
(Към въпроса за ценностната система на Гергана и на Везира в
поемата „Изворът на белоногата“ на П. Р. Славейков)**

Иво Братанов

“But I am just a simple peasant girl” (To the question concerning Gergana and the Vizier’s value system in the poem “The Spring of the White-legged” by P. R. Slaveykov). The report provides an overview of the meaning of the collocation “simple peasant girl” which Gergana uses in the poem “The Spring of the White-legged” by P. R. Slaveykov. It also traces the origin of this collocation and clarifies its connection to the quote from Paisius of Hilendar’s “Istoriya Slavyanobolgarskaya” – “but for the simple Bulgarians I wrote it simple”. The report reviews the Vizier’s value system in P. R. Slaveykov’s poem as well as the Koran’s influence on it.

Key words: poem “The Spring of the White-legged”, value system, “simple” (ordinary), Koran, Bulgarian Renaissance Literature.

ВЪВЕДЕНИЕ

В поемата „Изворът на белоногата“ на Петко Славейков главната героиня Гергана, разговаряйки с Везира, се самохарактеризира по следния начин: «Хубаво, аго, жив ми бил, / но аз съм проста селянка»¹. Цитираната реплика е особено важна за разбирането на творбата, защото съдържа обобщение на предходните самооценки на героинята. Ето и някои наблюдения върху смисъла на словосъчетанието «проста селянка», употребено в поемата.

ИЗЛОЖЕНИЕ

В разглежданата поема се срещат две ценностни системи, свързани съответно със селския и с градския начин на живот. Това е типичен за българската възрожденска литература конфликт, характеризиращ се с противопоставянето между *нашето* (селското, природното) и *чуждото* (градското, цивилизованото). Доколкото ми е известно, за първи път този конфликт се открива в Паисиевата «История славянобългарска». В предговора към своята «История ...» Отец Паисий го представя чрез контраст между «простите» българи и «учените» гърци, вж. напр. «но ꙗко се ти неразумне· срамишь ꙗко свой родъ и влачиш се на чужъ языкъ· но са рече грци по мѣдри и по политични· а болгаре са прости и глупави и не имѣтъ речи политични [...] ти болгарине не прѣлацаѣ се зная свои родъ и языкъ и зчи се по своему языкъ боле етъ· болгарска простота и незловие· болгари прости· евакого оу свои· домъ· примаятъ и гоштаваятъ и даряютъ· милостивъ· кои в нихъ· простъ· а мѣдри и политични то никакъ не творятъ· но ꙗко имаятъ ꙗко прости ꙗко похичаятъ неправѣдно и више грехъ а не поѣдъ ꙗко нѣхна мѣдретъ и политика приемаятъ или се срамишь предъ мѣдри и трговци· и славни на земли ꙗко свой родъ и языкъ· защо са болгаре прости и нема ꙗко нѣхъ много трговци и книжници и хитри и славни на земли на това време· но са повече ꙗко нѣхъ прости враче и копаче и ѡвчаре и прости занаятлий азъ на то въкратце ꙗко скажъ· ꙗко адама· до давѣда ꙗко праведного ѡвакима· ѡвсифа ѡвръчника колѣко бѣха правѣдни и стѣ пророци патрѣарси нарекоха се велики на земли· и предъ бога· не беше ꙗко нѣхъ нѣкой трговецъ или прехитръ и грделивъ [...] но ѡни правѣдни правци сѣ са били земеделатели ꙗко ѡвчаре и били богати съ съкоти и с плоди земли и били прости на земли и незловиви· и самъ хрѣтосъ оу домъ простаꙗ и нищетнаго ѡвсифа следе и поживе· вѣждъ како повече бѣ

мѣлѣ прости ѿ незловиви ѡрѣче ꙗ ѡвчаре и наѣ прво нѣхъ възвѣнилъ на земли [Паисий 2013: 4г – 5г]. Противопоставянето между българите и гърците тук е очертано пределно ясно – българите са обикновени хора («болгари прости») и между тях няма «много трговци ѿ книжници ѿ хѣтри ѿ славѣи на земли», а гърците са «по мѡдри ѿ по политичнѣи». Българите са «прости ѡрѣче ѿ копачеѣ и ѡвчаре ѿ прости зѡнаѣтѣи» – такива, каквито в Древността са били всички праведни и свети праотци и патриарси. Обикновените българи «сѡкаго оу свиѡ домъ· примаютъ и гоштаваютъ ѿ дарютъ· милостивъ конъ в нѣхъ· прѡстъ», а културните гърци «то нѣкако не творѣтъ· но ꙗ ѡнимаютъ ѡ прости ꙗ похѣцаютъ неправѣдно ѿ вѣше грехъ а не поѡза ѡ нѣхѡ мѡдретъ ѿ политѣка примаютъ». Дори и Господ Иисус Христос «оу домъ прѡста» ѿ нѣцѣтнаго ѡвсѣфа слезе ѿ поживе». Изводът от казаното може да бъде само един – Бог обича повече обикновените хора, защото именно те изпълняват Неговите заповеди. Затова и в послеслова Отец Паисий пише: „не ѡчи’хъ се ни грамѣти’ка ни’ полѣти’ка ни’како, но прѡстѣимъ бо’лгаромъ прѡсто ѿ напи’сахъ» [Паисий 2013: 82v]. Определението «прости» в съчетанието прѡстѣимъ бо’лгаромъ означава *обикновени, неучени* хора, т.е. Хилендарския монах пише за *обикновените българи* [Андрейчин 1963: 42 – 43]. В миналото такива са хората «от по-долните обществени слоеве, от широките народни маси» (вж. [Речник 1957: 885], където посоченото значение е илюстрирано с разглежданото тук словосъчетание от поемата «Изворът на белоногата»). Това значение е познато в нашия език още от старобългарския период. Ето пример от Пространното житие на св. Методий: «А мзи, словѣни, прѡста чадъ» [Климент Охридски 1973: 188].

Конфликтът между «чуждото» и «нашето» е твърде важен за изграждането на идейно-художествения свят на поемата «Изворът на белоногата» и П. Р. Славейков го разработва в съответствие с традицията, водеща началото си от Отец Паисий². *Чуждото* тук е представено от Везира, а *нашето* – от Гергана.

Везира е мюсюлманин (този факт не е специално изтъкнат в поемата, но е очевиден, тъй като израстването в административната и военната йерархия на Османската империя е възможно единствено за мюсюлмани). Тук е нужно да вземем предвид факта, че действието в поемата се развива «в стари години, отколе». Между XV – XVII в. административните и военните постове в Османската империя са заемани от мъже, които произхождат не от османските турци, а от покорените народи [Димитров 2007: 127 – 128]. Тези длъжности «са резервирани по силата на закон само за християнски ренегати. Това са хора или доброволно приели исляма (от покорените християнски страни и от цяла Европа), или от корпуса на аджемиогланите, в който се обучават събраните чрез кръвния данък юноши. [...] Империята не иска от тях да бъдат турци, а мюсюлмани.» [Димитров 2007: 128 – 129]. Дори можем да предположим, че Везира, който е герой в разглежданата творба, е българин по народност (това предположение се основава на факта, че Везира свободно разговаря с Гергана, без да се нуждае от преводач). Към това трябва да добавим, че поведението на Везира характеризира този герой като цивилизован гражданин, а не като потисник и насилник³. *Везира не налага своята воля на селското момиче, а се старее да го привлече чрез убеждаване*, като му описва богатия живот в големия град. Ето какви охолства предлага градският живот: «Аз ще заръчам, щом идем, / да ти изградят градини, / каквито искаш, дето щеш. / И ще направя за тебе / в градини нови сараи / със дванадесет капии, / с триста прозорци джамлии; / с миндери ще ги обградя, / с ястъци ще ги обредя, / с дюшеци ще ги постеля, / да седиш на тях, да гледаш / додет ти видят очите.» В следващата си реплика Везира доразвива своята представа за богат живот: «Младо, безумно

момиче, / ти още нищо не знаеш! / Мене повярвай, послушай, / да си намериш късметът: / бяла ханъма да станеш, / злато, коприна да носиш, / в светли хареми да седиш, / жълти жълтици да нижеш / размесом с дребен маргарец.»

Религиозната принадлежност на Везира показва, че идеалът за хубав живот, описван от този персонаж, съответства на райското блаженство, което мюсюлманите очакват в задгробния свят. То е представено в Корана⁴. Ето кратки сведения за Рая и за райските наслади според Корана.

1. В десетки айяти Коранът описва Рая като *градини*, в които текат реки. Ето няколко примера: «И благовествай онези, които вярват и вършат праведни дела, че за тях са Градините, сред които реки текат» (сура 2: 25); «За богобоязливите при техния Господ има градини, сред които реки текат» (сура 3: 15); «на такива наградата им е опрощение от техния Господ и Градините, сред които реки текат» (сура 3: 136); «ще ги въведе в Градините, сред които реки текат» (сура 3: 195); «Ала за онези, които се боят от своя Господ, са Градините, сред които реки текат» (сура 3: 198); «А който се покорява на Аллах и на Неговия Пратеник, Той ще го въведе в Градините, сред които реки текат» (сура 4: 13); «Онези, които вярват и вършат праведни дела, ще бъдат възрадвани в Градината.» (сура 30: 15); «Богобоязливите ще пребъдат сред градини и реки» (сура 54: 54)⁵.

2. Сред тези градини са разположени *дворци* и праведниците живеят в тях: «Благословен е Онзи, Който ако пожелае, ти отрежда по-доброто от това – Градините, сред които реки текат, и дворци ти отрежда» (сура 25: 10); «А онези, които се боят от своя Господ, ще имат въздигнати обиталища, изградени върху други обиталища, реки сред тях ще текат» (сура 39: 20);

3. В дворците праведниците са облежнати на *възглавници* и *килими*: «Облежнати върху зелени възглавници и килими» (сура 55: 76); «**12.** Има там течащ извор. **13.** Има там въздигнати престоли **14.** и готови чаши, **15.** и подредени възглавници, **16.** и разстлани килими» (сура 88: 12 – 16).

4. Праведниците са облечени в *коприна* и носят *златни украшения* и *бисери*: «За тези са градините на Адн, сред които реки текат. Ще носят там украшения – гривни от злато, и ще са облечени в зелени одежди от коприна и брокат, облежнати там на престоли.» (сура 18: 31); «Аллах ще въведе онези, които вярват и вършат праведни дела, в Градините, сред които реки текат. Ще носят там украшения – гривни от злато и бисери, и одеждата там ще е коприна» (сура 22: 23); «В градините на Адн ще влязат с украшения – гривни от злато и бисери, и дрехата им там ще е коприна.» (сура 35: 33); «**51.** Богобоязливите ще са на сигурно място – **52.** сред градини и извори, **53.** ще са облечени в коприна и брокат» (сура 44: 51 – 53); «**12.** И ще ги възнагради – защото бяха търпеливи – с Градина и с коприна, **13.** облежнати там на престоли. [...] **20.** Където и да погледнеш там, ще видиш блаженство и огромно владение. **21.** Ще бъдат облечени в зелени одежди от коприна и брокат, и ще носят украшения – гривни от сребро, и ще им дава техният Господ да пият от чиста напитка» (сура 76: 12 – 13, 20 – 21).

И така, материалното богатство на Рая включва *градините*, сред които текат реки; *дворци*, изградени в тези градини; *възглавници* и *килими*, на които праведниците ще почиват; скъпи *одежди* от *коприна* и *брокат*; *украшения от злато и бисер*⁶. Везира предлага на Гергана именно такова охолство – той се старее да я привлече чрез богатствата на райското блаженство, които открива в свещената книга на исляма.

Гергана е християнка, вж. «Рано ранила Гергана, / станала, та са умила, / пред икони са прекръсти, / тихо са Богу помоли.» На съблазните на чуждото Гергана противопоставя ценностите на християнския морал⁷: **1.** *трудолюбие*, вж. „мен не тежи ми шетнята. / Откакто съм са родила, / все тъй съм расла, порасла, / кога на нива, на лозе – / на стар бащица на помощ, / кога пък в къщи да шетам – / на мила майка отмяна.” и Четвъртата Божия заповед «**8.** Помни съботния ден, за да го

светиш; **9.** шест дена работи и върши (в тях) всичките си работи» (Изх 20: 8 – 9); **2.** *уважение към родителите*, вж „Как ще оставя баща си, / майка си как ще замина?“ и Петата Божия заповед «Почитай баща си и майка си, (за да ти бъде добре и) за да живееш дълго на земята, която Господ, Бог твой, ти дава.» (Изх 20: 12); **3.** *вярност в любовта*, вж. «Аз съм са клела, заклела / и клетвата ми вярна е: / първо ми либе Никола – / първо венчило той ще е...» и Седмата Божия заповед «Не прелюбодействай.» (Изх 20: 14); **4.** *предпочитане на обикновения начин на живот, който изключва привързаността към материалните богатства и разкоша*, вж. «Стамбул е, аго, за мене / тука, дето съм родена, / а най-хубави сараи – / там онзи моя бащин дом» и «**16.** Малкото у праведника е по-добро от богатството на много нечестивци, **17.** защото мишците на нечестивците ще се сломят, а праведниците Господ подкрепя.» (Пс 36: 16 – 17); «кога се увеличава богатството, не привързвайте сърце към него.» (Пс 61: 11); «Който се надява на богатството си, ще падне; а праведниците като лист ще се зеленят.» (Притч 11: 28); «**4.** Не залягай да трупаш богатство; бягай от такива мисли. **5.** Ще устремиш очи към него, и – вече го няма: то ще си направи криле и като орел ще отлети към небето.» (Притч 23: 4 – 5). Затова е естествено, че Гергана е привързана към живот, близо до природата.

Посоченото показва, че конфликтът между Гергана и Везира не е етнически (т.е. между българка и турчин), а е религиозен, т.е. той е обусловен от различните ценностни системи на героите – християнската и мюсюлманската. Първата от тях е определяща за живота на *простите* (т.е. *обикновените*) хора, а втората е *чуждата* (*градската*).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В нашата възрожденска литература Отец Паисий въвежда един конфликт, който се оказва източник на богати смислови внушения. Българското тук е идентифицирано като свързано с природата. Самооценката на Гергана като «проста селянка» съвпада с характеристиката, която Хилендарския монах прави на българите като «прости хора». *Чуждото*, за разлика от *нашето*, е цивилизовано, градско. То е богато и блестящо, но не е привлекателно, защото носи белезите на една чужда култура.

БЕЛЕЖКИ

1. Всички цитати от поемата „Изворът на белоногата“ в предложения доклад привеждам по изданието [Славейков 1965].

2. В случая е налице влияние на идеите на Отец Паисий, изложени в предисловието към „История славянобългарска“, върху П. Р. Славейков – както е известно, бележитият поет е прочел и е преписал Паисиевата книга [Славейков 1969: 113 – 115].

3. Везира само веднъж заплашва Гергана – след като тя изтъква волята си да живее с Никола. Именно затова не е приемлива преценката на този герой като потисник, която се среща в някои по-стари публикации.

4. Всички цитати от Корана в предложения доклад привеждам според изданието [Коран 1999]. След цитирания аят в кръгли скоби са посочени сурата и неговият номер.

5. Описанието на Рая като *градина, сред която текат реки*, се намира и в множество други айяти, напр. сура 4: 57; сура 4: 122; сура 5: 12; сура 5: 85; сура 5: 119; сура 9: 72; сура 9: 89; сура 9: 100; сура 10: 9; сура 13:35; сура 14:23; сура 16: 31; сура 18: 31; сура 22: 14; сура 31: 8 – 9; сура 37: 43; сура 47: 12; сура 48: 5; сура 48: 17; сура 57: 12; сура 58: 22; сура 61: 12; сура 64: 9; сура 65: 11; сура 66: 8; сура 85: 11; сура 98: 8. Подобно е описанието на Рая като „градини и извори“ (сура 15: 45; сура 51: 15) и като „градините на Адн“ (сура 38: 50). В райските градини има „реки от

вода, която не застоява, и реки от мляко с вкус, който не се променя, и реки от вино приятно за пиещите, и реки пречистен мед” (сура 47: 15).

6. В Корана се срещат и други детайли, свързани с картината на райското блаженство, напр. „**41.** За тях (праведниците – в с.м. – И. Б.) ще има знайно препитание – **42.** плодове. И ще са удостоени **43.** в Градините на блаженството, **44.** на престоли един срещу друг. **45.** Ще им поднасят чаши от извор **46.** кристален, приятен за пиещите. **47.** От него нито боли глава, нито се опияняват. **48.** При тях ще има жени с целомъдрен поглед, с прелестни очи, **49.** сякаш са скрити бисери.” (сура 37: 41 – 49); „Ще бъдат обслужвани с блюда от злато и с чаши” (сура 43: 71); „**17.** Богобоязливите ще са в градини и в блаженство [...] **24.** И ще им прислужват юноши, които сякаш са скрити бисери.” (сура 52: 17, 24); „**17.** Вечномлади юноши им поднасят **18.** бокали и кани, и чаши [вино] от извор. **19.** Не ще ги боли глава от това и не ще губят ум. [...] **22.** И ще имат хубавици с големи очи, **23.** подобни на скрити бисери” (сура 56: 17 – 19, 22 – 23). Тези обещания са предназначени за мъже и затова е естествено, че не могат да заинтересуват Гергана. Поради посочената причина П. Р. Славейков не ги включва в репликите на Везира.

7. Цитатите от Библията привеждам по [Библия 1982].

ИЗТОЧНИЦИ

Библия 1982: Библия сиреч Книгите на Свещеното Писание на Ветхия и Новия Завет. Издава Св. Синод на Българската Църква. С., 1982.

Климент Охридски 1973: Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. III – Пространни жития на Кирил и Методий. С., Издателство на БАН, 1973.

Коран 1999: Превод на Свещения Коран. Преведе от арабския оригинал: Цветан Теофанов. С., Благодворителна фондация «Тайба», 1999.

Паисий 2013: Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Критическо издание с превод и коментар. Второ, допълнено и преработено издание. Света гора Атон, Славянобългарска Зографска света обител, 2013.

Славейков 1965: П. Р. Славейков. Изворът на белоногата. – В: П. Р. Славейков. Съчинения. Пълно събрание в 10 тома. Т. II – Стихотворения (1870 – 1895). С., Издателство на БАН, 1965, с. 43 – 50.

Славейков 1969: П. Р. Славейков. Спомен за четирдесетгодишната ми писателска дейност. – В: П. Р. Славейков. Съчинения. Пълно събрание. Т. III. С., Издателство на БАН, 1969, с. 106 – 118.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Андрейчин 1963: Л. Андрейчин. Какво значи изразът «простим болгаром просто и написах» в Паисиевата история. – Сп. «Български език», год. XIII (1963 г.), кн. 1, с. 41 – 43.

[2] Димитров 2007: Божидар Димитров. 12 мита в българската история и «Митът» за Батак. С., Фондация КОМ, 2007.

[3] Речник 1957: Речник на съвременния български книжовен език. Т. II (Л – П). С., Издание на БАН, 1957.

За контакти:

Иво Маринов Братанов, доктор по български език, старши учител по български език и литература, СОУ „Христо Ботев” – Русе, дом. тел.: 082-829-032, e-mail: ibratanov@abv.bg

Докладът е рецензиран.